

Niyâzi-i Mısrî (ö. 1694), Müştâk Baba (ö. 1831) ve Çoban Baba'nın İstihrâcnâmeleri ile Bir Günahkârın İtirâfnâmesi

ABDULLAH UÇMAN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

(abdullahucman@gmail.com), ORCID: 0000-0002-6663-6349.

“ ” Uçman, Abdullah. “Niyâzi-i Mısrî (ö. 1694), Müştâk Baba (ö. 1831) ve Çoban Baba'nın İstihrâcnâmeleri ile Bir Günahkârın İtirâfnâmesi.” *Zemin*, s. 10 (2025): 428-437.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17650664>.

Arapça asıllı “hurûc” dan gelen “istihrâc” kelimesinin lügatte “çıkarma, çıkarılma; netice çıkarma, mânâ çıkarma, anlama; ileriye görme ve bazı hususlara göre mânâ çıkarma” gibi karşılıkları vardır. Kelime daha yaygın olarak “fal” veya “falnâme” şeklinde de bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak ulaşılabildiğimiz kaynaklarda bu terimi daha ayrıntılı biçimde açıklayan bilgiler elde etmemiz mümkün olmadı. Yani, bu başlık altında ele alınabilecek bir kısım manzumeler bulunduğu hâlde, bu tür manzumelerin ortak özellikleri, benzer ya da farklı tarafları; bu tür manzumelerde zikredilen rumuzların neye delalet ettiği gibi hususları ele alıp inceleyen müstakil çalışmalara rastlamadık.¹

Manzum istihrâcnâme örnekleri arasında, burada yayımladığımız Çoban Baba’nunkinden başka, içinde yer alan rumuzların neye delalet ettiğini bildiğimiz iki manzum örnek daha mevcuttur. Bunların biri on yedinci yüzyılın ünlü mutasavvif şairlerinden Niyâzî-i Mısırî’ye, diğeri ise on dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşamış olan Müştâk Efendi’ye (Baba) aittir.

Niyâzî-i Mısırî’nin² *Dîvân*’ında onuncu sırada yer alan,

1. Habs için geldi gelür itlâk için fermân bana
Evveli kahr âhiri ihsân ider sultân bana
2. Erbaînüm çün tamâm oldu dahi on gün geçer
Hatm olur menzil merâtib cân olur cânân bana
3. “Kâbe kavseyni ev ednâ”³ üç yüz ellidür bilün
Doğdı gün magribden açdı zulmeti Sübhân bana

¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde (TDEA) yer alan “Falnâme” maddesinde verilen bilgilerden, bu türün “istihrâcnâme”den biraz daha farklı olduğu anlaşılmaktadır (İstanbul: Dergah, 1979), 3:154-155. Ayrıca bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Falnâme,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1995), 12:141-145. Bir falnâme örneği için bkz. Halil Ersoylu, “Fal, Falnâme ve Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan,” *İslâm Medeniyeti*, s. 2 (1981): 69-81. Merhum hocamız Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu’nun büyük bir vukufa hazırladığı “Kültür ve Edebiyatımızda Şifre Alfabeleri” adlı araştırmasında da, mahiyetleri bakımından “istihrâcnâme”den oldukça farklı örneklerden söz edilmektedir. bkz. *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1988), 19-33. “İstihrâcnâme” başlığı altında kataloglara kaydedilen birkaç örnek için bkz. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, haz. Felmi Edhem Karatay (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961), 2:396.

² Niyâzî-i Mısırî hakkında bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, “Niyâzî,” *İslâm Ansiklopedisi (İA)* (İstanbul: MEB, 1964), 9:305-307; Abdülbâki Gölpınarlı, “Niyâzî-i Mısırî,” *Şarkiyat Mecmuası*, s. 7 (1972): 183-226; Mustafa Aşkar ve Ekrem Demirli, “Niyâzî-i Mısırî,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2007), 33:166-169.

³ *Kur’ân-ı Kerim*, 53:9: “Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar veya daha yakın oldu.”

4. Geldi hak bâtil fırâr itdi dolaşdı mağribe
Zâhir oldı gizli sırlar virdi Hak bürhân bana
5. Oldum İsmâil gibi teslîm-i Hak indi hemîn
İki bin yüz dahi yetmiş beşde bir kurbân bana
6. Anladum zebh-i azîme bir işâretdür bu koç
Hem beşâretdür gele Yahyâ ile mihmân bana
7. Bu didigüm vak'a ancak bu yüzün başındadır
Elli bin yüz dahi yüz yetmişde bir fermân bana
8. Halk-ı âlem didiler İsâ'ya Mısırî bir zamân
Dahi bundan özge "mâ evhâ"⁴ didi *Kur'ân* bana⁵

“bana” redifli manzumenin 5. ve 6. beyitlerde yer alan ifadeler bu mânâda bir istihrâca işaret sayılmış ve buradaki mesaj 1859'da (Hicrî 1275) Sultân Abdülmecîd'in (salt. 1839-1861) nedîmlerinden Yahyâ adlı bir zat tarafından çözümlenerek, Abdülmecîd'in huzurunda bir koç kurban edilmek suretiyle “zebh-i azîm” (büyük katliam) önlenmiştir.⁶

*

Söz konusu diğer manzum istihrâcnâme ise, on dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşamış olan Bitlisli Kâdirî şeyhi Müştâk Efendi'ye (ö. 1831) ait olan ve Ankara'nın başkent olacağını yüz yıl kadar önceden haber veren ünlü manzumedir.⁷

Şeyh Müştâk Dîvânı'nda yer alan manzume şu şekildedir:

1. Me'vâ-yı nâzenîne kim elf olursa efser
Lâbüd olur o me'vâ İslambol ile hem-ser
2. Nûn ve'l-kalem başından alınsa nûn-ı Yûnus
Aldıkda harf-i diğer olur bu remz azher
3. Miftâh-ı sûre-i Kaf ser-hadd-i kaf-tâ-kaf
Munzam olunmak ister râ-yı resûl-i peygamber

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, 53:10 “... vahyettiğini...”

⁵ *Dîvân-ı Niyâzî* (Kahire: Bulak Matbaası, 1259 [1843-44]), 7; aynı manzume için bkz. *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, haz. Kenan Erdoğan (Ankara: Akçağ, 1998), 10.

⁶ Niyâzî-i Mısırî'nin manzumesinde işaret edilen hususun neye delalet ettiğini açıklayan kadim dost Nihat Azamat'a bu vesileyle teşekkür ederim.

⁷ Biyografisi için bkz. “Müştak Mustafa Efendi,” *TDEA* (İstanbul: Dergâh, 1986), 6:487. Ayrıca bkz. Ahmet Doğan, “Şeyh Müştâk,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2010), 39:64-65.

4. Hây u hû ile âhir maksad oldu zâhir
Beyt-i veliyyü'l-ekrem el-hâc abd-i ekber
5. Ey pâdişâh-ı fehhâm Sultân Hâcî Bayrâm
Rûhuna ister ikrâm Müştâk-ı abd-i çâker⁸

Bu manzumede yer alan bir kısım ifadelerden hareketle “elf” ve “efser” kelimelerinin ebced değerinin Cumhuriyet’in ilan tarihi olan 1923’e delalet ettiği; Hâcî Bayrâm Velî’nin medfun olduğu Ankara’nın (*me’vâ-yı nâzenîn*) ise İstanbul ile baş başa (*hem-ser*) olup aynı mevkii alacağı, yani İstanbul gibi baş şehir olacağı şeklinde yorumlanır. Aynı şekilde manzumenin diğer beyitlerinde geçen bazı kelimelerdeki bir kısım harflerin, meselâ birinci mısradan “elif”, üçüncü mısradan geçen “Nun ve’l-kalem” âyetinden “nun”; beşinci mısradaki “Sûre-i Kaf”ın “kaf”ı; altıncı mısradan “resul-i peygamber”in “râ”sı; yedinci mısradan da “hû”daki “he” harfi alınınca “maksad zâhir oldu” diyerek, bu harflerin yan yana getirilmesiyle tuhaf bir şekilde “Ankara” kelimesinin (ismi) ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu manzumeye ilgili olarak ilk yorum, aynı zamanda I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Konya mebusu olarak bulunan, Şer’iyye ve Evkaf Vekili, aynı zamanda meşhur tefsir sahibi, ulemadan Konyalı Mehmed Vehbî Efendi⁹ (ö. 1949) tarafından yapılmış, benzer yorumlar daha sonraki tarihlerde başka eserlerde de tekrarlanmıştır.¹⁰

*

90’lı yıllarda Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın (ö. 1949) ailesi tarafından bana emanet edilen, babaları Rıza Tevfik’e ait çeşitli müsvedde, not, defter ve mektuplardan meydana gelen terekesinden, üzerinde başlık olarak, sadece “Çoban

⁸ *Dîvân-ı Müştâk Efendi* (İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası, 1264 [1848]), 29.

⁹ Hakkında bkz. Remzi Ateşyürek, “Mehmed Vehbi Efendi,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2003), 28:540-541; ayrıca bkz. Mahir İz, *Yılların İzi* (İstanbul: İrfan, 1975), 76-78.

¹⁰ Bu manzumede Ankara’nın başkent olacağını haber verdiği hususu hakkında bkz. *Dîvân-ı Müştâk Baba: Hayatı ve Eserleri*, haz. Mustafa Özkul (İstanbul: Erenler Matbaası, 1972), 14-16; İz, *Yılların İzi*, 136-137. İlk defa Ebüzziyâ Tevfik tarafından “Şeyh Müştâk’a Cevâbnâme” başlığıyla *Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniye*’de (4. bs., İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1308 [1890-91]), 138-141) yayımlanan ve II. Mahmûd devrinin ünlü devlet adamı Âkif Paşa’ya ait mektubun muhatabı Şeyh Müştâk’ın, birçoklarınınca zannedildiği gibi Bitlisli Şeyh Müştâk olmadığı ve olamayacağını ilk defa ayrıntılı bir şekilde Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil ele alıp incelemiştir. Bkz. “Şeyh Müştâk’a Dair Bir İpucu,” *Türk Kültürü Araştırmaları*, özel sayı, “Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş’ın Hâtırasına Armağan,” s. 17-21 (1983): 47-58.

Baba İstihrâci” ifadesi bulunan, oldukça yıpranmış tek yaprak üzerine yazılmış bir manzume çıkmıştı. Rıza Tevfik’in, muhtemelen, bir mecmûada rastlayıp kendi el yazısıyla kopya ettiği bu manzumenin yazılı olduğu kâğıdın arka yüzünde de, yine Rıza Tevfik’in kalemiyle “Çoban Baba’nın Mevzûn Fâli” ifadesi yer alıyordu. Toplam olarak kırk mısradan meydana gelen bu manzumenin içinde yer alan bir kısım ifadelerden, büyük bir ihtimalle, Sultân Abdülazîz’in (salt. 1861-1876) kanlı bir darbe ile tahtından indirildiği 1876 yılında, “Çoban Baba” müsteârının arkasına gizlenen birisi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.¹¹

Doğrudan doğruya hece vezniyle ve bu veznin 8+8=16’lı kalıbıyla kaleme alınan bu manzumede “elif, sin, mim, ayın, cim, râ, fâ” gibi birtakım rumuzlar zikredilmekte ve geleceğe ait bazı kehanetlerde bulunmaktadır. 12, 13, 18, 19, 20, 21, 24 ve 25. mısralarda eksik veya fazla bazı hecelerin de bulunduğu bu manzume, manzume sahibinin de 36. mısradaki belirttiği gibi, “cifir bilmeye” ve bu şekilde bütünüyle yorumlanmaya muhtaç durumdadır:¹²

Çoban Baba İstihrâci

1. Sultân Azîz uyanacak şerîata dayanacak
Kılınç kana boyanacak seyfi ele alacaktır
2. Tanzîmât’ı bitirirler bu askeri kestirirler
Gör ne hâle getirirler biraz râhat olacaktır
3. Defterleri hep yaparlar senetleri hep atarlar
Cümle hesâba bakarlar yedi devlet duyacaktır
4. Rızâ Paşa azlin ister sanırlar ki hitâb etti
Eskiler râhata yattı muhâkeme olacaktır
5. Sin ile ‘ayn bir olacak gelecek sonra gelecek
Ordular hep bir olacak ol dediğim olacaktır

¹¹ Amasya’nın Saygılı köyünde türbesi bulunan Çoban Baba’nın bununla bir ilgisi yoktur.

¹² Burada son bir istihrâcnâme örneği olarak, 1922 yılında Anadolu’da Millî Mücadele devam ederken İstanbul Hahambaşısı olan Becerano Efendi’nin bir istihrâcını zikretmek istiyorum. Becerano Efendi, “*İnnâ fetahnâ...*” âyet-i kerîmesinin ebced değeri olan 1338’den “Büyük Zafer”i istihrâc ettiğini; “Gazi Mustafa Kemal” isminin ebced değerinin de yine aynı şekilde 1338 [1922] yılına delalet ettiğini açıklamıştır. Bkz. Behçet Kâmi, “Hahambaşı Becerano Efendi ile Mülâkat,” *İleri*, s. 1685 (14 Teşrin-i Evvel 1338 [14 Ekim 1922]). Aynı yazı için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1981), 2:1023-1027.

6. Ahmed Mısır'dan gelecek Hızır berâber olacak
İnce elekten eleyecek hem serasker olacaktır
7. Karadağ'ı alacaklar, Fransız'ı kovacaklar
Çok nüfûsun kıracaklar bir azîm cenk olacaktır
8. Ol günlerde az ararlar işe hem onu koyarlar
Kırkını bire sayarlar devlet ma'mûr olacaktır
9. Gelip biraz zuhûr eder hâinlerin işi biter
Hep akçeleri geri gider topu birden atılacaktır
10. Elif ile 'ayn bir olacak kırâatle okunacak
Çok dost geri kalacaktır dost düşmen ayrılacaktır
11. Cezâyir'den imdâd gelir Fransız hem kalır
İngiliz kumandan olacak buna çoklar uyacaktır
12. Hâinlere kâr kalmayacak kimse çoğalmayacak
Herkes aldığım verecek azîm mîzân kurulacaktır
13. Mîm'i yüz üstüne ururlar bu hâli cümle görürler
Hâinin başın keserler bir rezâlet olacaktır
14. Elif bu sözü açacak ince köprüden geçecek
Bundan çok âdem kaçacak çürük sağ ayrılacaktır
15. Vakt-i Temmûz iş açılır Nemçe eline geçilir
Etrâfa tozlar saçılır Boyarlar hem kaçacaktır
16. Cim ile râ 'ayn ile fâ bu derde hem ola şifâ
Târîh tutar ehl-i safâ Kâf'tan Kâf'a olacaktır
17. Bunu düzen Çoban'dır bâtında akrabândır
Eskiden benim babamdır o da sonra gelecektir
18. Cifir bilen bilir bunu tâ Mehdî'ye erer sonu
Dâim Hakk'a doğru yolu sâhib-zamân olacaktır
19. Refîki çok fakîr kişi bilmem erkek bilmem dişî
Hesâbda biter işi âleme şâyân olacaktır
20. Hak'tan erişince hitâb okusana bi-gayr-i hesâb
Va'demiz ola ümmü'l-kitâb ol dem 'ayân olacaktır
"Hel yenzurûne illâ..."¹³

13 *Kur'ân-ı Kerîm*, 2:210 "Bütün işler, yalnızca Allah'a döndürülür."

*

Elimizde bulunan diğer bir metin ise bir itirâfnâme örneğidir. Bu metin de yine Rıza Tevfik'in bize intikal eden terekesinden çıkmış olup, diğeri gibi Rıza Tevfik tarafından bir kâğıda kopya edilmiştir. Yalnız Rıza Tevfik burada metnin alt tarafına şöyle bir not yazmıştır:

“Aziz dostum Fevzi Bey’in Sahhaflar’dan alıp getirdiği son yazma mecmuada –dîvânî kırması bir hat ile– yazılmış olan bu fevkalâde manzume ârif bir adamın eseri olduğu hiçbir veçhile şüphe götürmez. Teessüf ederim ki son derecelerde ârif olan nâzımın imzası olmadığı için sahibinin kim olduğu ilelebet meçhul kalacaktır. Bu itirâfnâmeyi kendi hayât-ı husûsiyesine kıyâs edip de vicdanen tasdik etmeyecek olan adamlar ender-i nevâdir olanlardan birkaç kişidir. Bu kadar ârif bir itirâfnâme kıymet ve ehemmiyetçe bütün Türkçe yazılmış sûfiyâne manzumelerden değerlidir.”¹⁴

Kadıköyü, fî 11 Şubat sene 1946

Rıza Tevfik

(imza)

Bir İtirâf (Une Confession)

1. Cân u tenimi yoktan var eyleyeli Cebbâr
Nefsim beni kul etti, oldum tene hizmetkâr
2. Envâ’-ı kebâirden, her türlü sagâirden
Kalmadı yine anı ben işlemeyem sad-bâr
3. Bin subh u mesâ geçti ömr âhire erişti
Cân gözü bu gaffetden hiç olamadı bîdâr
4. Ne mezheb ü dîn olsun bu mücrim ü ‘âsîde
Dünyâ hevesin cübbe edindi büt ü zünnâr
5. Ne ma’rifetullâhdan bir zerre eser buldum
Ne aşk-ı ilâhîden bir zerre kadar envâr
6. Dünyâ ise bir fettân bu nefis ise bir hâil
Bu ‘ömr ise bir fânî bu devr ise bir gaddâr
7. Bilmem ki sa’id etti yâ kıldı şakî evvel
Takdir-i ezel âhir ma’lûm değil ey yâr

14 Rıza Tevfik, şiiri kopya ettiği kâğıdın arkasına “Bir Günahkârın Fevkalâde Affâne Bir İtirâf-nâmesi” ibaresini yazmış.

8. Geh havf hüçûm eyler geh gâlib olur ümmîd
Geh lütfun anıp şâdım, geh kahrın alıp gam-hâr
9. Kangısıyla haşr olam yâ Rab bu iki kavmin?..
Ebrâr ile mahşerde tefrîk olıcak feccâr
10. Keyfiyyet-i ahvâle vâkîf deęilim ey şeyh!..
Kanı o mükâşîf kim keşf ede bana esrâr?!.
11. Bir vâkîf-ı gayb olsa bildirse bana anı!
Ben nice verem âhir Hak hazretine câmı?!..

بر اعتراف une Confession

چاره و تنگی یوقورده وارایلدی لی هببار — نظم بی قول اییدی ، اولدم تنه خد متکار
 انواع کبابیرونه ، هر تورلو صفایرون — قالمادی ینه آخی بده ایتمه ایم صدبار
 بیک صبح و ساکیدی عجزه ایریشدی — جان کوزی بو غفلتده هیچ اولمادی بیدار
 نه مذهب و دین اولسوه بو مجرم عاصیده — دنیا هوسن هبته اییدیدی بت و زئار
 نه معرفه المهدن بر نوره اتر بولدم — نه عسوه الیه دن بر نوره قدر انوار
 دنیا ایسه بر فتنه بو نفس ایسه بر هائل — بو عصابیه بر فانی بودور ایسه بر غدار
 بایمیم که صدایتی یا قیلدی متقی اول — تقدیر ازل آخیر معلوم دکلای یار
 که خوف هجوم ایله که غالب اولور ایتد — که لطفن آکوی شادوم که قهریم اولور غمخوار
 تنفسیله حس اولام یارب بواکی قولم ؟! — ابرار ایله محشرده نصیب اولیجه شکار
 کیفیت احوال واقف دکلم ای شیخ ! — قانی او مطاشف کیم کشف ایده بکا اسرار !

بر واقف غیب اولم بیلدیرم بکا آخی !
 نه نیجه لریم آخیر حود حضرتنه جانف ؟

عزیز دوستم فوزی بطلک صفا فلرده آلوب کتیر و یکی صولک یازم مجموعده - دیوانی قیرمه سی بر
 خط ایله - یاز یایسه اولاده بوفوره العاده منظومه عارف بر آرامک اثری اولدوغنی هیچ بر
 وجهه سببه کوقورمن . تأسف ایدرم که صولک درجه لرده عصف اولاده ناظلمک افضای
 اولدوغنی ایچونه صاهبنک کیم اولدوغنی الی الاید مجبول قاله بقدر . بو اعترافنامه بی کنزی
 عیانت خصوصیه سنه قیاس ایلدوبده ویداننا تصدیقه ایتمه هک اولاده آدا ملر اندر نوار
 اولانلرده بر قاچ کسیدر . بو قاور عصف بر اعترافنامه قیمت و اهمیتیم بوتوره تور کیم
 یاز یایسه صوفیانه منظومه لردیه دکر لیدر .

۱۱ شباط ۱۲۹۶
 قاصح کوی

Görsel 2: "Bir İtirâf."